

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.103>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБРАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ ОСІБ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Ростовська К.В.,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

юридичного факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ORCID: 0000-0002-6478-9114

e-mail: Karina.rostovskaya84@gmail.com

Ростовська К.В. Актуальні питання обрання та застосування ефективного способу захисту порушених прав осіб в адміністративному судочинстві України.

У статті висвітлюються актуальні питання обрання та застосування ефективного способу захисту порушених прав осіб в адміністративному судочинстві України. Звертається увага на те, що одним із ключових механізмів захисту порушених прав осіб у випадках оскарження рішень, дії чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень є адміністративне судочинство. У статті акцентується увага на тому, що адміністративні суди, виконуючи свої завдання та здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, перевіряють законність таких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Поряд з цим, реалізація завдань адміністративного судочинства та ефективність судового захисту порушених прав осіб у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень значною мірою залежать від матеріально-правових та процесуальних вимог, яким має відповідати судовий розгляд. Підкреслюється, що актуальним є питання щодо вибору особою ефективного способу судового захисту своїх порушених прав. Звертається увага на те, що ефективність судового захисту порушених прав осіб закріплена у Конституції України, спеціалізованому законодавстві, міжнародних правових актах та практиці Європейського суду з прав людини. Верховний Суд у своїх рішеннях також наголошує на тому, що ефективність правосуддя в адміністративному судочинстві визначається дотриманням основоположних засад судочинства, зокрема верховенства права та справедливості. Обґрунтовується, що ефективність судового захисту порушених прав осіб в адміністративному судочинстві визначається не тільки процесуальними гарантіями доступу до правосуддя, але й результативністю застосованих способів захисту, що мають сприяти належному виконанню судових рішень та відновленню правового стану, який існував до моменту порушення. Доводиться, що ефективність судового захисту порушених прав осіб є важливою гарантією панування верховенства права та досягнення завдань адміністративного судочинства. До ключових критеріїв ефективності судового захисту порушених прав осіб в адміністративному судочинстві віднесено: функціональну спроможність судової системи, яка передбачає незалежність судової влади, відсутність політичного чи іншого зовнішнього впливу, оптимальне навантаження на суди та належне кадрове забезпечення; процедурну ефективність судового процесу, що включає забезпечення доступу до суду, дотримання принципу процесуальної економії, належну тривалість розгляду справи, а також відповідність процедури розгляду критеріям справедливого судочинства; реальне відновлення порушених прав та інтересів, яке забезпечується як судовим рішенням, так і його належним виконанням, включаючи механізми відшкодування шкоди та превентивні заходи для запобігання повторним порушенням з боку суб'єктів владних повноважень; ефективну систему виконання судових рішень, що гарантує їх своєчасне та повне виконання, адже без цього судовий захист втрачає свою практичну значущість.

Ключові слова: адміністративне судочинство, порушене право, судовий захист, способи судового захисту, способи захисту порушеного права, ефективне судочинство, ефективне правосуддя, ефективний спосіб захисту порушеного права особи.

Rostovskaya K.V. Current issues of selecting and applying effective remedies for the protection of violated rights in administrative proceedings in Ukraine.

The article addresses current issues related to the selection and application of effective remedies for protecting violated rights in administrative proceedings in Ukraine. It highlights that one of the key mechanisms for protecting individuals' rights in cases of challenging decisions, actions, or inactions

of public authorities is administrative justice. The article emphasizes that administrative courts, in fulfilling their functions and administering justice based on the rule of law, assess the legality of such decisions, actions, or inactions of public authorities. At the same time, the implementation of the objectives of administrative justice and the effectiveness of judicial protection of violated rights in cases concerning the appeal of decisions, actions, or inactions of public authorities significantly depend on the substantive and procedural requirements governing court proceedings. It is emphasized that the issue of choosing an effective judicial remedy for protecting one's violated rights remains highly relevant. The article draws attention to the fact that the effectiveness of judicial protection of violated rights is enshrined in the Constitution of Ukraine, specialized legislation, international legal instruments, and the case law of the European Court of Human Rights. The Supreme Court also stresses in its decisions that the effectiveness of justice in administrative proceedings is determined by adherence to the fundamental principles of justice, particularly the rule of law and fairness. It is substantiated that the effectiveness of judicial protection in administrative justice is determined not only by procedural guarantees of access to justice but also by the efficiency of the applied remedies, which should contribute to the proper enforcement of court decisions and the restoration of the legal status that existed before the violation. It is argued that effective judicial protection of violated rights is a crucial guarantee of the supremacy of the rule of law and the achievement of the objectives of administrative justice. The key criteria for effective judicial protection of violated rights in administrative justice include: the functional capacity of the judicial system, which ensures the independence of the judiciary, the absence of political or external influence, an optimal workload for courts, and adequate staffing; procedural efficiency of judicial proceedings, which includes ensuring access to justice, compliance with the principle of procedural economy, reasonable timeframes for case consideration, and adherence to fair trial standards; the real restoration of violated rights and interests, which is ensured through court rulings and their proper enforcement, including mechanisms for compensation and preventive measures to prevent further violations by public authorities; an effective system for enforcing court decisions, ensuring their timely and complete execution, as judicial protection loses its practical significance without proper enforcement.

Key words: administrative justice, violated rights, judicial protection, remedies for judicial protection, remedies for violated rights, effective justice, effective judiciary, effective remedy for the protection of violated rights.

Постановка проблеми. Рішення, дії чи бездіяльність, що здійснюються суб'єктами владних повноважень у процесі публічно-владної управлінської діяльності, спрямовані на реалізацію їхніх функцій і повноважень, забезпечують регулювання та впорядкування публічно-правових відносин, а також здійснення особами своїх прав. Внаслідок публічно-владної управлінської діяльності суб'єктів владних повноважень у відповідних осіб можуть виникати, змінюватися або припинятися права та обов'язки. Водночас, рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень інколи можуть порушувати або суперечити правам та законним інтересам окремих осіб, що створює підстави для їхнього оскарження.

Одним із ключових механізмів захисту порушених прав осіб у випадках оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень є адміністративне судочинство. Адміністративні суди, виконуючи свої завдання та здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, перевіряють законність таких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Поряд з цим, реалізація завдань адміністративного судочинства та ефективність судового захисту порушених прав осіб у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень значною мірою залежать від матеріально-правових та процесуальних вимог, яким має відповідати судовий розгляд. У цьому контексті актуальним є питання щодо вибору особою ефективного способу судового захисту своїх порушених прав.

З іншого боку, проблематика ефективності способів судового захисту завжди була й залишається предметом уваги науковців, які досліджують питання забезпечення прав осіб у судовому процесі. Значна частина таких досліджень традиційно зосереджена в межах науки цивільного процесуального права, що обумовлено розвиненістю його доктринальних підходів до визначення правових засобів захисту та критеріїв їхньої ефективності. Саме цивілістична наука виробила теоретичні засади щодо сутності способів судового захисту, їхніх функцій та правозастосовних аспектів.

Натомість, у науці адміністративного права ці питання залишаються недостатньо опрацьованими. Незважаючи на наявність окремих наукових праць, у яких аналізується ефективність судового захисту в адміністративному судочинстві, комплексні дослідження цього аспекту поки що відсутні.

Стан опрацювання цієї проблематики. Підґрунтям для написання статті стали праці вчених, в яких прямо чи опосередковано досліджувалися проблеми ефективного способу судового захи-

сту прав осіб, а саме таких, як В. Горбалінський, Я. Берназюк, І. Бойченка, Р. Мельник, Т. Мінка, О. Кот, Т. Коломоець, В. Петруня, А. Потапенко та інших. Однак, окремо необхідно відзначити, що питання ефективності способів судового захисту порушених прав осіб в адміністративному судочинстві потребують додаткових досліджень, оскільки вони безпосередньо впливають на реалізацію принципу верховенства права, гарантії прав особи та законність функціонування системи органів публічної влади.

Метою статті є висвітлення проблемних питань обрання та застосування ефективного способу захисту порушених прав осіб в адміністративному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних функцій адміністративного судочинства є забезпечення ефективного судового захисту прав, свобод та інтересів осіб від протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Відповідно до частини першої статті 5 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), кожна особа має право в порядку адміністративного судочинства звернутися до суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено її права[1].

Відповідно до статті 245 КАС України, адміністративний суд під час ухвалення рішення може:

1. визнати протиправним і скасувати рішення суб'єкта владних повноважень повністю або частково;
2. зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти певне рішення або вчинити певні дії;
3. визнати бездіяльність протиправною та зобов'язати вчинити дії, передбачені законом;
4. стягнути з відповідача кошти на користь позивача у визначених законом випадках;
5. застосувати інші способи судового захисту, визначені законом [1].

Право особи на судовий захист може вважатися реалізованим належним чином лише за умови його ефективності, що передбачає не лише формальну можливість звернення до суду, але й дієвість механізму відновлення порушених прав. У практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово наголошувалося, що справедливий судовий розгляд має відповідати критеріям справедливості, безсторонності та забезпечувати реальне відновлення прав особи, порушених унаслідок незаконних рішень чи дій органів влади.

Значна роль у забезпеченні ефективного судового захисту відводиться адміністративним судам, які в межах своєї юрисдикції здійснюють судовий контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень. Відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», адміністративні суди зобов'язані використовувати як джерело права положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, а також застосовувати прецедентну практику ЄСПЛ[2].

Таким чином, практика ЄСПЛ виступає важливим інструментом для забезпечення належного рівня судового захисту в адміністративному судочинстві України, сприяючи підвищенню ефективності судового контролю за рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади. Використання стандартів ЄСПЛ у процесі судового розгляду сприяє гармонізації національної судової практики з європейськими підходами та посиленню гарантій захисту прав людини в адміністративному судочинстві.

У своїй прецедентній практиці Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на тому, що ефективність національного засобу юридичного захисту визначається сукупністю критеріїв, які гарантують його дієвість та відповідність принципам справедливого судового розгляду. Передусім, такий засіб має бути незалежним від дискреційних рішень органів державної влади та безпосередньо доступним для осіб, які потребують судового захисту. Це положення, зокрема, було закріплено в рішенні ЄСПЛ у справі «Гурепка проти України» (*Gurepka v. Ukraine*, no. 61406/00, § 59, 6.09.2005) [3].

Крім того, національний механізм судового захисту повинен бути не лише закріплений у законодавстві, а й ефективно реалізовуватися на практиці, що унеможливує ситуації, коли дії або бездіяльність органів влади перешкоджають його належному застосуванню. Це підтверджується правовими позиціями ЄСПЛ, зокрема рішенням у справі «Аксу проти Туреччини» (*Aksoy v. Turkey*) [4].

Як зазначає А.В. Потапенко, аналіз практики ЄСПЛ дозволяє виокремити кілька фундаментальних вимог до ефективного національного засобу юридичного захисту. По-перше, такий засіб має бути доступним і достатнім для захисту порушеного права. По-друге, його дієвість має бути забезпечена не лише на нормативному рівні, а й у правозастосовній діяльності. По-третє, він повинен відповідати критеріям ефективності як у процесуальному, так і в матеріально-правовому аспектах з урахуванням індивідуальних обставин кожної конкретної справи [5, с. 49; 6, с. 45].

Зазначені вимоги є ключовими для оцінки ефективності адміністративного судового захисту в Україні, оскільки їх дотримання є обов'язковою умовою забезпечення права особи на справедли-

вий судовий розгляд відповідно до стандартів ЄСПЛ та положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ефективність судового захисту прав осіб закріплено у положеннях Кодексу адміністративного судочинства України, який визначає основні засади розгляду публічно-правових спорів. Відповідно до частини першої статті 2 КАС України, адміністративне судочинство спрямоване на забезпечення ефективного судового захисту порушених прав, свобод чи інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Це положення підкреслює фундаментальну мету адміністративного судочинства – відновлення законності та захист осіб від неправомірних дій чи рішень суб'єктів владних повноважень[1].

Разом із тим, важливою складовою ефективного правосуддя є можливість суду застосовувати не лише визначені законодавством способи судового захисту, але й інші правові механізми, що не суперечать закону і сприяють належному захисту прав особи. Як передбачено частиною другою статті 5 КАС України, суд може обирати такі засоби захисту, які відповідають правовій природі спору, забезпечують справедливість і пропорційність у вирішенні конфлікту між особою та органами державної влади[1].

Як зазначає В.В. Горбалінський, ефективність способів судового захисту прав, свобод та інтересів осіб при оскарженні рішень суб'єктів владних повноважень є одним із складових елементів ефективності правосуддя при розгляді публічно-правових спорів. Вирішуючи питання щодо обраного способу захисту порушеного права адміністративний суд має керуватися верховенством права, частіше використовувати практику ЄСПЛ щодо права на ефективний спосіб судового захисту, широко застосовувати можливості виходу за межі позовних вимог з метою виконання завдань адміністративного судочинства, приймати рішення на користь особи, у разі, неоднозначного тлумачення матеріальних норм права [7, с. 91]

Ефективність судового захисту порушених прав осіб становить ключову ціль адміністративного судочинства, що визначає його спрямованість на реальне поновлення порушених прав та законних інтересів. У процесі вирішення публічно-правових спорів адміністративні суди зобов'язані застосовувати такі способи захисту, які не лише відповідають правовій природі спору, а й забезпечують практичну реалізацію судового рішення.

Верховний Суд у своїй практиці неодноразово наголошував на тому, що обраний позивачем спосіб судового захисту має безпосередньо сприяти поновленню порушеного права та забезпеченню ефективного правового захисту. Це означає, що суд, розглядаючи адміністративну справу, повинен оцінювати не лише правомірність заявлених вимог, а й їхню здатність привести до фактичного відновлення прав заявника. У разі задоволення позовних вимог судові рішення має мати такі правові наслідки, які забезпечать реальне усунення порушення, що стало підставою для звернення особи до суду [8].

Таким чином, ефективність судового захисту порушених прав осіб в адміністративному судочинстві визначається не тільки процесуальними гарантіями доступу до правосуддя, але й результативністю застосованих способів захисту, що мають сприяти належному виконанню судових рішень та відновленню правового стану, який існував до моменту порушення.

До критеріїв ефективності способів захисту порушених прав осіб, як цілком слушно зазначає В.В. Горбалінський, можна віднести такі вимоги: обраний спосіб захисту дозволяє припинити та (або) усунути порушення права та запобігати його порушенню у майбутньому; обраний спосіб захисту дозволяє відновити порушене право та (або) відшкодувати шкоду, яка заподіяна у зв'язку з порушенням права чи інтересу; обраний спосіб захисту має відповідати меті захисту та забезпечувати реальний бажаний для особи результат захисту[9].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що ефективність способу судового захисту порушених прав осіб при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень є невід'ємною складовою загальної ефективності правосуддя. Вона безпосередньо залежить від якості функціонування всієї системи судового захисту, що охоплює інституційні, процедурні та виконавчі механізми забезпечення правосуддя.

Ефективність судового захисту порушених прав осіб закріплена у Конституції України, спеціалізованому законодавстві, міжнародних правових актах та практиці Європейського суду з прав людини. Верховний Суд у своїх рішеннях також наголошує на тому, що ефективність правосуддя в адміністративному судочинстві визначається дотриманням основоположних засад судочинства, зокрема верховенства права та справедливості.

До ключових критеріїв ефективності судового захисту порушених прав осіб в адміністративному судочинстві належать:

1. Функціональна спроможність судової системи, яка передбачає незалежність судової влади, відсутність політичного чи іншого зовнішнього впливу, оптимальне навантаження на суди та належне кадрове забезпечення;

2. Процедурна ефективність судового процесу, що включає забезпечення доступу до суду, дотримання принципу процесуальної економії, належну тривалість розгляду справи, а також відповідність процедури розгляду критеріям справедливого судочинства;

3. Реальне відновлення порушених прав та інтересів, яке забезпечується як судовим рішенням, так і його належним виконанням, включаючи механізми відшкодування шкоди та превентивні заходи для запобігання повторним порушенням з боку суб'єктів владних повноважень;

4. Ефективна система виконання судових рішень, що гарантує їх своєчасне та повне виконання, адже без цього судовий захист втрачає свою практичну значущість.

Таким чином, ефективність судового захисту порушених прав осіб є важливою гарантією панування верховенства права та досягнення завдань адміністративного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 15.12.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
3. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Гурепка проти України». Заява N 61406/00) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_437#Text.
4. Рішення Європейського Суду з прав людини. Справа «Аксу проти Туреччини». Заяви №№ 4149/04 та 41029/04. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO2369?ed=2000_10_10.
5. Потапенко А.В. Ефективний спосіб судового захисту приватного права 237 та інтересу як категорія процесуального права. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 4 (29). С. 45–60.
6. Потапенко А.В. Визначення судом ефективного способу захисту приватного права та інтересу, який не суперечить закону. Дис.д-ра філософ. Київ, 2021. 255 с.
7. Горбалінський В.В. Актуальні питання обрання способів захисту прав осіб в адміністративному судочинстві України. *Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики*: мат. V міжн. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 26 травня 2023р.). м. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2023. С. 89–91
8. Постанова Верховного Суду від 04.08.2020р.. Справа №340/2074/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90755073>.
9. Горбалінський В.В. Критерії визначення належності та ефективності способів захисту при оскарженні рішень суб'єктів владних повноважень. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. Issue 5. С. 12–17. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/12/Visegrad_05_2023.pdf.